

Systemy wartości w zrównoważonym rozwoju Various Systems of Values in Sustainable Development

Józef M. Dołęga

*Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Filozofii Chrześcijańskiej,
Instytut Ekologii i Bioetyki, ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa*

Streszczenie

Przedstawione w pracy istotne elementy kultury mają podstawowe znaczenie w zrozumieniu kultury i cywilizacji. Wypracowanie postaw wobec tak ujętej kultury i cywilizacji zależy od edukacji, jej zadań, celów i priorytetów. Nauka, technika i technologia oraz sztuka przeniknięte wartościami wynikającymi z wartości absolutnych, uniwersalnych lub z systemów wartości opartych o religię tworzą kulturę lub cywilizację przyjazną człowiekowi i naturze. Idea zrównoważonego rozwoju oraz cywilizacja miłości, zaproponowana w ostatecznym kształcie przez Jana Pawła II, jako **cywilizacja pokoju i życia** powinny być budowana z zachowaniem następujących zasad: pokoju, solidarności, sprawiedliwości, wolności, prawdy i miłości. Wymaga to zmiany paradygmatu rozwoju cywilizacyjnego i kulturowego ludzkości: z paradygmatu wojny i śmierci na paradygmat pokoju i życia.

Słowa kluczowe: rozwój zrównoważony, kultura, wartości uniwersalne, cywilizacja miłości

Abstract

The elements of culture considered in this work are fundamental to our understanding of culture and civilization. The foundations of culture and civilization are education, tasks, aims and priorities. Science, technology and the arts (which are occupied with values that are the results of absolute or universal values) and religious systems create culture or civilizations which favour both humans and nature. Sustainable development and a civilization of love (proposed in its final form by Pope John Paul II as the civilization of peace and life) should be built by considering the following concepts: peace, solidarity, justice, freedom, truth and love. These demand a change in the paradigm of human development as it relates to civilization and culture: away from the paradigms of war and death and towards those of peace and life.

Key words: sustainable development, culture, universal values, civilization of love

---

Wprowadzenie

Praca ta zawiera analizę podstawowych terminów, takich jak: religia, kultura, cywilizacja, pedagogika oraz ukazuje znaczenie religii w głównych filarach kultury, a mianowicie: w nauce, technice i technologii, sztuce i w systemach wartości. Nadto zasygnalizuje problem głównych zasad w ujęciu Jana Pawła II, które w jakiejś mierze występują w kulturze, cywilizacji i w zrównoważonym rozwoju. Pragnę nadmienić, że niektóre fragmenty tego tekstu były drukowane wcześniej, natomiast tutaj tworzą one nową całość uzupełnioną i poprawioną.

1. Analiza semantyczna podstawowych terminów

1.1. Religia

Termin religia (Herbut, 1997) pochodzi od łacińskiego słowa *religio* prawdopodobnie od *relegere* – i oznacza znowu zbierać razem, rozważać. Religia towarzyszy człowiekowi od zarania jego istnienia na Ziemi. Historia religii wskazuje na różne formy religijności, a filozofia religii ukazuje istotną strukturę tego zjawiska w różnej formie przejawu wśród ludzi. Dlatego w strukturze religii wyróżniamy element podstawowych prawd religijnych, element kultu

religijnego oraz element instytucji religijnych. W praktyce religia przejawia się w wierze w prawdy religijne, w udziale wiernych w kulcie i praktykach oraz w przynależności do odpowiednich struktur instytucji religijnych.

Doskonałe materiały i studia kardynała Mariana Jaworskiego (Jaworski, 2003) z zakresu filozofii religii ukazały się w Wydawnictwie Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Wszechnicy Mazurskiej w Olecku. Wskazują one jednoznacznie na istotne elementy religii i jej znaczenia w życiu każdego człowieka, rodziny, społeczności oraz narodu.

We wszystkich kulturach świata religia stanowi istotny element strukturalny. Występuje ona i przenika inne elementy kultury jako system wartości sprzyjający rozwojowi człowieka. W tej warstwie kultury obserwujemy również wiele zmian zachodzących pod wpływem zdarzeń powstających w środowisku społeczno-przyrodniczym, które prowadzą do zagrożeń społecznych i katastrof środowiskowych nie tylko ekologicznych, ale również społecznych i edukacyjnych. Systemy wartości, które poznajemy w poszczególnych kulturach, narodach, kontynentach są oparte na pojęciach i wartościach religijnych. Z dużym prawdopodobieństwem możemy stwierdzić, że bez tego elementu religii w kulturze, pozostałe struktury kultury mogą wystąpić i być zastosowane przeciwko człowiekowi, przeciwko jego rozwojowi. Skrótowo nieraz mówimy, że kultura występuje przeciwko naturze. Zatem należałoby w edukacji wskazywać na to, że religia lub systemy wartości oparte na niej, powinny przenikać naukę, technikę i technologię oraz sztukę.

1.2. Kultura

Wnikliwą analizę rozumienia pojęcia kultury znajdujemy w pracach wielu autorów. Tutaj odwołuję się do prof. dr hab. Mieczysława Krapca (Krapiec, 1991) i prof. dr hab. Czesława Bartnika (Bartnik, 1999). Lubelski Profesor teologii dokonał szczegółowej analizy semantycznej pojęcia kultury, którą poniżej przytaczamy.

Termin kultura, jak wiemy, pochodzi od słowa łacińskiego *Colo (colere, colui, cultum)* i oznacza wiele aspektów działalności ludzkiej, a mianowicie:

- zamieszkiwać jakieś pole, teren, kraj;
- uprawiać ziemię, pole, ogród;
- uprawiać rośliny i hodować zwierzęta;
- czuwać nad czymś czy nad kimś, pielęgnować, troszczyć się;
- zajmować się czymś lub kimś;
- oddawać się czemuś z pasją, hołdować czemuś czy komuś, angażować się w coś;
- kierować czymś, obsługiwać coś, doglądać czegoś;
- wyposażać coś, zaopatrywać, dostarczać;

- wychowywać, kształcić, doskonalić duchowo;
- cenić kogoś lub coś, czcić, uwielbiać;
- wielbić, obchodzić uroczystości, spełniać święte obrzędy.

Wymienione przez C. Bartnika aspekty i odcienie znaczenia słowa kultura wskazują na szeroki zakres tego terminu w teoriach i praktyce społeczeństw zachodnich.

Oto określenie kultury z dokumentów Soboru Watykańskiego II: *Mianem kultury w sensie ogólnym oznacza się wszystko, czym człowiek doskonali i rozwija wielorakie uzdolnienia swego ducha i ciała; stara się drogą poznania i pracy poddać ten świat pod swoją władzę; czyni bardziej ludzkim życie społeczne tak w rodzinie, jak i w całej społeczności państwowej przez postęp obyczajów i instytucji; wreszcie w dziełach swoich w ciągu wieków wyraża, przekazuje i zachowuje wielkie doświadczenia duchowe i dążenia w tym celu, aby służyły one postępowi wielu, a nawet całej ludzkości (Gaudium et spes, nr 53).*

1.3. Cywilizacja

Termin *cywilizacja* wprowadzany czasem dla charakterystyki zdobyczy technicznych człowieka i ich zastosowań w życiu i działaniu praktycznym ludzkości, ma następujące encyklopedyczne znaczenia:

- jako kierunek postępu ludzkości;
- jako synonim kultury;
- jako szczególna kategoria zjawisk kulturowych (technicznych i technologicznych),
- jako przeciwieństwo kultury;
- jako wyodrębniona część ludzkości;
- jako kategoria analizy historycznej.

W końcu XX wieku i na początku XXI wieku pojawiły się takie wyrażenia jak: cywilizacja życia i pokoju, o której będziemy mówili w następnych fragmentach tego opracowania.

1.4. Pedagogika

W języku greckim na oznaczenie wychowawczej działalności człowieka używano słowa *paidagogia (pais – dziecko, ago – prowadzenie)* zatem *paidagogia* ma następujące odcienie znaczeń:

- wychowanie, formowanie (Misiaszek, 2006);
- uczenie, kształcenie;
- uprawa, hodowla;
- opiekowanie się czymś lub kimś, troska, pielęgnowanie;
- kierowanie, sterowanie, przewodzenie;
- leczenie, ratowanie przed chorobą, strzeżenie przed zagrożeniami;
- usługiwanie, pomaganie, towarzyszenie komuś;
- odznaczanie, schlebianie, wysokie wartościowanie.

Przytoczone znaczenia terminu kultura z języka łacińskiego i greckiego wskazują na wtopienie tej treści w języki europejskie, a przez nie również, w pewnym stopniu w języki światowe.

2. Istotne elementy kultury

Do zasadniczych struktur kultury należy zaliczyć następujące elementy, a mianowicie: naukę, technikę-technologię, sztukę i religię (Krakowiak, Dołęga, 1999; Krakowiak, 1999; Skolimowski, 1999; Papuziński, 1999; Kuczyński, 1998).

2.1. Nauka

W sensie historycznym i współczesnym nauka jest zasadniczym źródłem informacji o świecie nas otaczającym i o nas samych oraz o wszelkich wytworach ludzkich. Powstają nowe nauki w różnych dziedzinach. Przykładowo wymieniam tutaj kierunki badań naukowych związane z zagrożeniami środowiskowymi, a powstałe w drugiej połowie XX wieku. Należą do nich tak zwane nauki środowiskowe, a mianowicie: sozologia, sozotechnika, ekoinżynieria, sozoekonomia, etyka środowiskowa, bioetyka, ekofilozofia oraz powstające: ekoteologia (nowe pojęcia np. ekologia wiary), ekologia człowieka, ekologia społeczna, ekologia rodziny, polityka ekologiczna, ekomedycyna, psychologia ekologiczna, prawo ekologiczne, filozofia zrównoważonego rozwoju (Papuziński, 2006).

Problematyka metodologiczna, epistemologiczna oraz dominujące formy rozumowania to istotne elementy strukturalne nauki - w powstających naukach związanych ze środowiskiem chodzi przede wszystkim o wypracowanie metod badawczych i całej metodologii badań nauk środowiskowych. Na przykład w problematyce związanej ze środowiskiem dostrzegamy powstawanie nowych technik ochrony środowiska, wypracowywanie nowych technologii nieszkodliwych dla środowiska lub przynajmniej nieuciążliwych dla niego oraz rozpoznanie jak działają urządzenia techniczne w ekosystemie - co jest przedmiotem badań np. ekoinżynierii. Wiele problemów w tym obszarze napawa lękiem i zadumą, ponieważ ciągle ma wielkie znaczenie w rozwoju świata cywilizacja śmierci, wojny i terroru. Uświadamia nam to fakt z 11 września 2001 roku z Nowego Jorku i inne wydarzenia, już z XXI wieku.

2.2. Technika i technologia

Ten element naszej kultury wpływa na naszą świadomość w bardzo szerokim i wieloaspektowym wymiarze rozumienia, działania i tworzenia kultury i cywilizacji.

Termin *cywilizacja* wprowadzany czasem dla charakterystyki zdobywcy technicznych człowieka i ich zastosowań w życiu i działaniu ludzkości, poza wspomnianymi wyżej znaczeniami ma następujące wyróżniane epoki (Adamski, 1979):

- okres początkowy zwany okresem dzikości i pierwotnego barbarzyństwa, obejmuje czas od pojawienia się człowieka do 3000 lat przed narodzeniem Chrystusa;
- okres wczesny ukształtowania się cywilizacji sumeryjskiej, egipskiej, hinduskiej i chińskiej - od 3000-1000 lat przed Chrystusem;
- okres klasyczny, w którym dopracowano się wzorów i zasad w polityce, sztuce, filozofii i religii - 500 lat przed Chrystusem do 500 po Chrystusie;
- okres odkryć i wynalazków, rozwój cywilizacji chrześcijańskiej opartej na religijnej hierarchii wartości - wędrówki ludów, podboje polityczne, odkrycia geograficzne - od 500 do 1500 roku;
- okres rozkwitu - postęp wiedzy, wynalazków, reform społecznych i politycznych - od 1500 do 1900 roku;
- okres kryzysu - niezgoda, przeciwności, bogate wzorce życia, brak kontroli nad siłami przyrody - XX wiek;
- okres wyłaniania się cywilizacji życia i pokoju - nauki środowiskowe, idea zrównoważonego rozwoju, nauka Jana Pawła II - przełom XX i XXI wieku.

W końcu XX wieku i na początku XXI wieku pojawiły się takie wyrażenia jak: cywilizacja miłości, cywilizacja życia i pokoju, proponowana przez Jana Pawła II, który opierał ją na następujących zasadach: pokoju, solidarności, sprawiedliwości, wolności, prawdy i miłości.

2.3. Sztuka

W tym filarze kultury obserwujemy działalność twórczą człowieka w różnych działach sztuki, a mianowicie: w poezji, literaturze, malarstwie, piosenkarstwie, rzeźbiarstwie, muzyce, fotografice, filmie, teatrze i innych. U wielu autorów pojawia się problematyka na przykład związana z zagrożeniami różnego typu oraz z zagadnieniami religijnymi i problemami wiary. Można tutaj wymienić przykładowo zdarzenia związane z katastrofami ekologicznymi, do których zaliczamy nie tylko zagrożenia ekologiczne typu przyrodniczego, ale również zagrożenia i katastrofy w antroposferze, na przykład: wojny, epidemie, uzależnienia różnego typu, katastrofy urządzeń technicznych. Sztuka poprzez swoje dzieła kształtuje naszą świadomość i wrażliwość na aktualne, ważne problemy egzystencjalne człowieka w każdej epoce. Umieranie Jana Pawła II i rocznica Jego śmierci były zdarzeniami twórczymi dla wielu artystów z różnych dziedzin sztuki.

2.4. Religia

Z dużym prawdopodobieństwem można twierdzić, że we wszystkich kulturach świata religia stanowi jej istotny element strukturalny. Występuje ona i przenika inne elementy kultury jako system wartości sprzyjający rozwojowi człowieka. W tej warstwie kultury obserwujemy również wiele zmian zachodzących pod wpływem zdarzeń powstających w środowisku społeczno-przyrodniczym, które prowadzą do zagrożeń społecznych i katastrof ekologicznych. Systemy wartości, które poznajemy w poszczególnych kulturach, narodach, kontynentach są oparte na pojęciach i wartościach religijnych. Z dużym prawdopodobieństwem możemy stwierdzić, że bez tego elementu religii w kulturze, pozostałe struktury kultury mogą wystąpić i być zastosowane przeciwko człowiekowi, przeciwko jego rozwojowi. Skrótnie nieraz mówimy, że kultura występuje przeciwko naturze. Zatem należałoby w edukacji wskazywać na to, że religia lub systemy wartości oparte na niej, powinny przekazać naukę, technikę i technologię oraz sztukę.

Przedstawione ujęcie religii jako istotnego elementu kultury ukazuje nam jej znaczenie w całej strukturze kultury. W sferze nauki prowadzone są obszerne badania z zakresu religii, wiary, wychowania religijnego – tworzące dziedzinę nauk teologicznych i dyscyplinę teologii. W technice i technologii religia wchodzi nie tylko jako podstawa systemu wartości, które są u podstaw zasad postępowania twórców techniki i technologii, ale nowe osiągnięcia techniczne stosowane są także w sferze teologicznej, religijnej, duchowej, architekturze i sztuce sakralnej. Sztuka natomiast przeniknięta wartościami wynikającymi z religii w sposób szczególnie wpływa na naszą wrażliwość, postawy, emocje – które mają duże znaczenie w rozwoju naszej osobowości. To wszystko prowadzi do troski o miejsce religii w kulturze i to w każdej kulturze.

3. Zasady Jana Pawła II w kulturze i cywilizacji XXI wieku

W erze ekologicznej, w epoce dialogu, ekumenizmu, negocjacji, idei zrównoważonego rozwoju, porozumień i kompromisów zastanawiamy się nad istotnymi podstawami tych zjawisk społecznych. W kontekście nauki Soboru Watykańskiego Drugiego, nowego *Katechizmu Kościoła Katolickiego*, encyklik papieża: Jana XXIII, Pawła VI, Jana Pawła II i Benedykta XVI (Benedykt XVI; 2006, 2007) rysuje się podstawowy zbiór zasad uniwersalnych. Do takiego zbioru zaliczmy następujące zasady: pokoju, solidarności, sprawiedliwości, wolności, prawdy i miłości.

3.1. Zasada pokoju

Idea pokoju w chrześcijaństwie jest podstawą rozwoju każdej osoby ludzkiej, rodziny, narodu oraz nie tylko współistnienia ale i współpracy między narodami. Świadomość tej idei w sposób szczególnie widzimy w nauce Kościoła Katolickiego w drugiej połowie XX wieku.

W tym czasie pierwszym ujęciem tego problemu jest encyklika Jana XXIII, *Pacem in terris* (Jan XXIII, 1963), w której troska o trwały pokój jest oparta o sprawiedliwość, wolność i miłość. Kontynuatorem tego ujęcia był papież Paweł VI, który w encyklice *Populorum progressio* (Paweł VI; 1967) rozwinął ideę pokoju w kontekście rozwoju ludzkości.

Pełniejsze ujęcie zasady pokoju znajdujemy w dokumentach Soboru Watykańskiego Drugiego¹, w których podkreślono:

- konieczność budowania pokoju na uporządkowanym współżyciu w atmosferze sprawiedliwości i moralności publicznej w każdym narodzie i między narodami;
- znaczenie wysiłków zmierzających do zakazu zbrojeń;
- dążenie do zawierania umów o rozbrojeniu i umów w sprawie powszechnego pokoju;
- zagrożenia pokoju, takie jak: wrogość uczuć, pogardę, nieufność, nienawiść rasową;
- troskę wychowawców i pedagogów w edukacji do pokoju.

Najnowsze ujęcie tej zasady znajdujemy w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* zawarte w punktach 2302 do 2306. Główną podstawą obrony pokoju jest powszechne przestrzeganie prawa dekalogu „Nie zabijaj”.

Poszanowanie i rozwój życia ludzkiego domagają się pokoju. Pokój nie polega jedynie na braku wojny i nie ogranicza się do zapewnienia równowagi sił. Nie da się osiągnąć pokoju na ziemi bez obrony dóbr osoby ludzkiej, swobodnej wymiany myśli między ludźmi, poszanowania godności osób i narodów, wytrwałego dążenia do braterstwa. Jest on „spokojem porządku”. Jest dziełem sprawiedliwości i owocem miłości (2304).

Nie brak na ten temat wypowiedzi Jana Pawła II (Jan Paweł II, 1990, 1995; Kuderowicz, 1995), który zarówno w swoich encyklikach jak i w wypowiedziach w organizacjach międzynarodowych ciągle wraca do problemu pokoju z racji różnych miejsc zapalnych na Ziemi.

Problematyka ta jest widoczna również w literaturze filozoficznej (Kuderowicz, 1995; Kowalczyk, 1995; Dębowski, 1995) jako podstawa rozwoju człowieka w skali globalnej, regionalnej,

¹Por. Dekret o wolności religijnej, w: *Sobór Watykański Drugi*, s. 411; Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, *tamże*, s. 637-645; Dekret o Ekumenizmie, *tamże*, s. 209-211.

narodowościowej i rodzinnej oraz jako podstawa rozwoju osobowości ludzkiej.

3.2. Zasada solidarności

Nazwa i pojęcie „solidarność” - w ostatnim ćwierćwieczu XX wieku ma wyjątkowe znaczenie i to w aspekcie treści, jak i zakresu oraz zastosowań. W dokumentach Soboru Watykańskiego Drugiego² znajdujemy w dwóch miejscach zastosowanie tego terminu, a mianowicie: w historii i teologii zbawienia ludu bożego jest wpisana solidarność ludzka oraz podkreślenie wzrastającej solidarności ludzi i narodów w świecie współczesnym w różnorodnej działalności. Natomiast w nowym *Katechizmie Kościoła Katolickiego*³ zastosowano tę nazwę i pojęcie w szesnastu punktach.

Nic więc dziwnego, że w pracach Jana Pawła II (Jan Paweł II, 1995, 1996a; Kowalczyk, 1995; Piwowarski, 1983) nazwa i pojęcie solidarności są ujęte jako zasada i jako wartość uniwersalna.

Na temat sprawiedliwości i solidarności między narodami czytamy w nowym Katechizmie: *Na narodach bogatych spoczywa poważna odpowiedzialność moralna za te narody, które nie mogą same zapewnić sobie środków swego rozwoju lub którym przeszkodziły w tym tragiczne wydarzenia historyczne. Jest to obowiązek solidarności i miłości; jest to również zobowiązanie sprawiedliwości, jeśli dobrobyt narodów bogatych pochodzi z zasobów, za które nie zapłacono sprawiedliwie* (2439).

Konieczna jest solidarność między narodami, których polityka jest już wzajemnie zależna. Jest ona jeszcze bardziej nieodzowna, by powstrzymać „wynaturzone mechanizmy”, które stoją na przeszkodzie rozwojowi krajów słabiej rozwiniętych (2438).

Istnieje solidarność między wszystkim stworzeniami, wynikająca z faktu, że wszystkie one mają tego samego Stwórcę i wszystkie są skierowane ku Jego chwale (344).

Solidarność jako humanistyczna zasada antropologiczna, uświadomiona w sposób szczególny w Polsce i Europie w ostatnim ćwierćwieczu XX wieku, staje się podstawą we wspólnych dążeniach partii, związków zawodowych, uczonych, narodów do określonych celów teoretycznych i praktycznych. Takim zasadniczym celem w erze ekologicznej jest zrównoważony rozwój (Kozłowski, 1996; Michnowski, 1995; Kowalczyk, 1996), czyli

ekorozwój wszystkich narodów oparty również o zasadę solidarności.

3.3. Zasada sprawiedliwości

W tekstach Soboru Watykańskiego Drugiego⁴ znajdujemy następujące zagadnienia związane ze sprawiedliwością:

- człowiek został stworzony w sprawiedliwości;
- królestwem sprawiedliwości jest Królestwo Chrystusa;
- człowiek ma obowiązek szerzenia i miłowania sprawiedliwości;
- człowiek ma obowiązek znoszenia prześladowania dla sprawiedliwości;
- Pismo Święte uczy sprawiedliwości;
- do sprawiedliwości należy wychowywać;
- sprawiedliwość społeczna i rozdzielcza w gospodarce światowej i w stosunkach między narodami;
- troska o sprawiedliwość spoczywa na biskupach i kapłanach, a poczucie jej występuje wśród chrześcijan różnych wyznań.

Obszerna nauka o sprawiedliwości jest zawarta w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*⁵. Dotyczy ona człowieka, Boga, Jezusa Chrystusa, postępowania oraz różnych aspektów sprawiedliwości, a mianowicie: pierwotnej, prawnej, rozdzielczej, społecznej i wymiennej.

Sprawiedliwość jako zasada i jako wartość o charakterze uniwersalnym jest podstawą analiz życia religijnego, rodzinnego, narodowego, międzynarodowego, społecznego i gospodarczego. Jan Paweł II (Jan Paweł II, 1995, 1996a, 1996b) również w oparciu o tę zasadę widzi możliwość budowania cywilizacji miłości.

Na temat sprawiedliwości mówi się w wielu miejscach w Katechizmie, ale szczególnie w związku z analizą siódmego przykazania dekalogu. Oto dwa krótkie teksty:

Sprawiedliwość jest cnotą moralną, która polega na stałej i trwałej woli oddawania Bogu i bliźniemu tego, co im się należy. Sprawiedliwość w stosunku do Boga nazywana jest „cnotą religijności”. W stosunku do ludzi uzdalnia ona do

²Por. Dekret o apostołstwie świeckich, w: *Sobór Watykański Drugi*, 379-381; Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, tamże, 569.

³O solidarności w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* zobacz w następujących punktach: 344, 361, 953, 1699, 1849, 1939-1942, 2224, 2239, 2281, 2402, 2407, 2438, 2494, 2831, 2850.

⁴Por. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, w: *Sobór Watykański Drugi*, 547, 577, 655, 575, 565, 619, 629, 637, 653; Konstytucja dogmatyczna o Kościele, tamże, 131, 139, 111, 107; Dekret o działalności misyjnej Kościoła, tamże, 457; Konstytucja dogmatyczna o objawieniu Bożym, tamże, 347; Dekret o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich, tamże, 331; Deklaracja o wolności religijnej, tamże, 411; Dekret o posłudze i życiu kapłańskim, tamże, 489, 511; Dekret o formacji kapłańskiej, tamże, 295; Dekret o ekumenizmie, tamże, 219.

⁵O sprawiedliwości w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* między innymi zobacz w następujących punktach: 375n, 400n, 2237, 2476, 2236, 2411, 1928n, 2411, 1805, 1807, 2006, 2407, 2401-2460.

poszanowania praw każdego i do wprowadzania w stosunkach ludzkich harmonii, która sprzyja bezstronności względem osób i dobra wspólnego. **Człowiek sprawiedliwy**, często wspominany w Piśmie Świętym, wyróżnia się stałą uczciwością swoich myśli i prawością swojego postępowania w stosunku do bliźniego (1807).

Siądme przykazanie nakazuje praktykowanie sprawiedliwości i miłości w zarządzaniu dobrami materialnymi i owocami pracy ludzkiej (2451).

Sam człowiek jest twórcą, ośrodkiem i celem całego życia gospodarczego i społecznego. Decydującym punktem kwestii społecznej jest to, by dobra stworzone przez Boga dla wszystkich rzeczywiście stały się udziałem wszystkich zgodnie z wymogami sprawiedliwości i miłości (2459).

3.4. Zasada wolności

Refleksję nad zasadą wolności rozpoczniemy od dokumentów Soboru Watykańskiego Drugiego, następnie od danych zawartych na ten temat w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* i stwierdzeń Jana Pawła II.

Nauka Soboru Watykańskiego Drugiego wolność ujmuje jako przywilej człowieka wynikający z natury i godności osoby ludzkiej, wartość tego przywileju jest wysoko ceniona w świadomości współczesnego człowieka. Do szczegółowych zagadnień związanych z wolnością człowieka i podjętych przez ten Sobór należy zaliczyć następujące⁶:

- wolność a samowola;
- wolność polityczna;
- wolność wyboru szkół;
- wolność wyboru współmałżonka;
- wolność wyboru stanu życia;
- wolność informacji;
- wolność synów Bożych
- wolność religijna;
- prawdziwa wolność w przyjmowaniu konieczności życia społecznego;
- wolność w przyjmowaniu wymagań solidarności i służby wspólnocie ludzkiej.

Soborowy *Deklaracja o wolności religijnej*⁷ podkreśla następujące problemy:

- powszechność postulatów wolności religijnej;
- wolność religijna a obowiązek szukania prawdy religijnej;
- wolność a natura aktu religijnego;

- wolność publicznego wyznawania wiary w społeczeństwie;
- prawo wspólnot religijnych do wolności w całości ich działania;
- przymus lub nieuczciwe nakłanianie w rozpowszechnianiu wiary;
- wolność religijna rodziny i wychowania dzieci;
- odpowiedzialność władzy cywilnej, obywateli, grup społecznych, wspólnot religijnych za zachowanie wolności religijnej;
- potępienie wszelkiej dyskryminacji religijnej;
- granicą wolności jest dobro wspólne wszystkich obywateli;
- troska o wychowanie do wolności;
- nauka o wolności wynika z Objawienia;
- nauka Ojców o wolności aktu wiary;
- wezwanie Boże wiąże człowieka w sumieniu, ale nie zniewala;
- przykłady postępowania Chrystusa i Apostołów wobec ludzi żyjących w błędzie;
- Kościół naśladuje Chrystusa, choć nieraz postępował w sposób niedostatecznie zgodny z duchem ewangelicznym;
- Kościół ma prawo do wolności i to należy uznać za podstawową zasadę w stosunkach pomiędzy Kościołem a całym porządkiem cywilnym.

Ta obszerna nauka o wolności zawarta w dokumentach Soboru Watykańskiego Drugiego ma swoje odbicie w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*. Zawarta jest tutaj charakterystyka wolności, wolności Boga, Chrystusa, człowieka oraz jest omówiona wolność religijna i wolny związek pozamałżeński. Nazwa i pojęcie wolności występuje w 112 punktach Katechizmu⁸. Jest to obszerny materiał do analizy tego pojęcia.

Jan Paweł II (Jan Paweł II, 1995, 1996b; Kowalczyk, 1995) we wspomnianym już przemówieniu w ONZ w sposób szczególny położył nacisk na zasadę wolności, która jest wspólnym dobrem ludzkości, mimo zagrożeń i ryzyka jej utrzymania w relacji do człowieka, rodziny, narodu i między narodami. Mimo to Papież widzi nadzieje na poszanowanie i utrzymanie w rodzinie ludzkiej tej zasady, przez respektowanie jej w narodach świata, przez działanie organizacji międzynarodowych (np. ONZ), przez wpisanie jej w prawa moralne oraz przez realne dążenie do budowy cywilizacji miłości.

Oto zasadniczy tekst o wolności z Katechizmu:

Wolność jest zakorzenioną w rozumie i woli możliwością działania lub nie działania, czynienia tego lub czegoś innego, a więc podejmowania przez siebie dobrowolnych działań. Dzięki wolnej woli każdy decyduje o sobie. Wolność jest w człowieku siłą wzrastania i dojrzewania w prawdzie i dobru; osiąga ona swoją doskonałość, gdy jest

⁶Por. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, w: *Sobór Watykański Drugi*, 551, 563, 565, 567, 581, 613, 629; Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim, *tamże*, 317; Konstytucja dogmatyczna o Kościele, *tamże*, 141, Dekret o ekumenizmie, *tamże*, 203-205; Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele, *tamże*, 247.

⁷Deklaracja o wolności religijnej, w: *Sobór Watykański Drugi*, 401-419.

⁸O wolności zobacz zwłaszcza w następujących punktach *Katechizmu Kościoła Katolickiego*, 1730-1748.

ukierunkowana na Boga, który jest naszym szczęściem (1731).

Wolność jest również istotną cechą bytu ludzkiego, dlatego też dużo miejsca poświęca się tej właściwości osoby ludzkiej w antropologii filozoficznej (Kowalczyk, 1995; Szostek 1995).

3.5. Zasada prawdy

Zaprezentowane tutaj zasady: pokoju, solidarności, sprawiedliwości i wolności są strukturalnie powiązane z zasadą prawdy. Dlatego u podstaw realnego funkcjonowania tych zasad w życiu każdego człowieka, w życiu społecznym narodu, czy też w skali międzynarodowej istnieje potrzeba uznania i przyjęcia prawdy jako zasady podstawowej i uniwersalnej.

W dokumentach Soboru Watykańskiego Drugiego znajdujemy następujące szczegółowe zagadnienia związane z prawdą⁹:

- prawda absolutna;
- znaczenie prawdy i jej siła;
- prawda a umiejętności techniczne;
- poznawalność prawdy przez człowieka;
- miłość bliźniego nie może czynić człowieka obojętnym na prawdę;
- człowiek posiada obowiązek szukania, przyjęcia i zachowania prawdy;
- wierność prawdzie w badaniach i dociekaniach naukowych;
- Duch Święty jest Duchem prawdy;
- Duch Święty wprowadza wiernych w prawdę;
- charyzmat prawdy otrzymali biskupi wraz z sukcesją;
- Kościół dąży do osiągnięcia pełni prawdy Bożej;
- prawda o Bogu i zbawienie są objawione w osobie Chrystusa;
- Ewangelie przekazują prawdę o Chrystusie;
- prawda w objawieniu a rodzaje literackie;
- szukanie prawdy w swobodnych badaniach przez dialog.

W *Katechizmie Kościoła Katolickiego*¹⁰ zagadnienie prawdy uwzględniono w relacji do Boga, człowieka, życia społecznego oraz przy analizie ósmego przykazania dekalogu.

W papieskim nauczaniu Jan Paweł II (Jan Paweł II, 1996) wiele uwagi poświęca zagadnieniu prawdy, zwłaszcza w encyklice *Veritatis splendor*. Prawda jako zasada i wartość uniwersalna jest wiązana strukturalnie z zasadą pokoju, solidarności, sprawiedliwości i wolności. Na temat związku

wolności z prawdą Jan Paweł II pisze: *Wolność ma swoją wewnętrzną „logikę”, która ją określa i uszlachetnia: jest podporządkowana prawdzie i urzeczywistnia się w poszukiwaniu i czynieniu prawdy. Oderwana od prawdy o człowieku, wolność wyradza się w życiu indywidualnym w samowolę, a w życiu politycznym w przemoc silniejszego i w arogancję władzy* (Jan Paweł II, 1995).

W tym miejscu zamieszczamy dwa teksty o prawdzie z *Katechizmu Kościoła Katolickiego*: *Człowiek z natury kieruje się ku prawdzie. Ma obowiązek szanować ją i o niej świadczyć: Z racji godności swojej wszyscy ludzie, ponieważ są osobami nagłeni są własną swą naturą, a także obowiązani moralnie do szukania prawdy, przede wszystkim w dziedzinie religii. Obowiązani są też trwać przy poznanej prawdzie i całe swoje życie układać według wymagań prawdy* (2467).

Prawda jako prawość postępowania i prawość słowa ludzkiego nazywa się prawdomównością, szczerością lub otwartością. Prawda lub prawdomówność jest cnotą, która polega na tym, by okazywać się prawdziwym w swoich czynach, by mówić prawdę w swoich słowach, wystrzegać się dwulicowości, udawania i obłudy (2468).

Filozoficzne zagadnienia prawdy dotyczą jej poznawalności, kryteriów, definicji (Pelc, 1995; Kowalczyk 1995, Szostek 1995). W epoce „przetwarzania” bardzo ważnym elementem jest przekaz informacji i jej prawdziwość.

3.6. Zasada miłości

W chrześcijaństwie zasada miłości ma szczególne miejsce w nauczaniu i w praktyce. Tej zasadzie wiele miejsca poświęcił Sobór Watykański Drugi¹¹. Oto główne zagadnienia związane z tą zasadą w dokumentach soborowych:

1. miłość jest ujęta jako pierwszy dar Boży udzielany przez Ducha Świętego, konieczny do uświęcenia człowieka, wzrasta poprzez sakramenty i praktykowanie cnót, a zwłaszcza rad ewangelicznych;
2. zagadnienie miłości Boga, Chrystusa, Kościoła do całego Ludu Bożego;
3. przykazanie miłości jest rozpatrywane jako przykazanie Nowego Testamentu obowiązujące Lud Boży;
4. miłość małżeńska jest ujęta jako obraz jedności Chrystusa z Kościołem, związana sakramentalnie z miłością Bożą.

⁹Por. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, w: *Sobór Watykański Drugi*, 553, 549, 565, 605-607; Deklaracja o wolności religijnej, *tamże*, 403-407; Dekret o formacji kapłańskiej, *tamże*, 297; Konstytucja dogmatyczna o objawieniu Bożym, *tamże*, 339, 343, 347, 351.

¹⁰O prawdzie zobacz w następujących punktach *Katechizmu Kościoła Katolickiego*: 88, 91, 105n, 144, 213-217, 1742, 1777, 2104, 2464-2513.

¹¹Por. Konstytucja dogmatyczna o Kościele, w: *Sobór Watykański Drugi*, 79-175; Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym, *tamże*, 337-357; Dekret o działalności misyjnej Kościoła, *tamże*, 421-481; Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, *tamże*, 537-653; Dekret o apostołstwie świeckich, *tamże*, 359-399; Deklaracja o wolności religijnej, *tamże*, 401-411.

Również w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*¹² mamy obszerną naukę dotyczącą miłości jako zasady, jako przykazania i jako cnoty. Jest tutaj też rozpatrywana miłość Boga, człowieka, Chrystusa i Maryi matki Jezusa. Oto zasadnicze teksty z tego dokumentu:

Miłość jest cnotą teologiczną, dzięki której miłujemy Boga nade wszystko dla Niego samego, a naszych bliźnich jak siebie samych ze względu na miłość Boga (1822).

Chrystus umarł z miłości dla nas, gdy byliśmy jeszcze „nieprzyjaciółmi” (Rz 5, 10). Pan prosi nas, byśmy jak On miłowali nawet naszych nieprzyjaciół, stali się bliźnimi dla najbardziej oddalonych, miłowali dzieci i ubogich jak on sam (1825).

Oto najwspanialszy hymn miłości św. Pawła Apostoła:

*Miłość cierpliwa jest,
łaskawa jest.
Miłość nie zazdrości,
nie szuka poklasku,
nie unosi się pychą;
nie dopuszcza się bezwstydu,
nie szuka swego,
nie unosi się gniewem,
nie pamięta złego;
nie cieszy się z niesprawiedliwości,
lecz współweseli się z prawdą.
Wszystko znosi,
wszystkiemu wierzy,
we wszystkim pokłada nadzieję,
wszystko przetrzyma* (1 Kor 13, 4-7).

Owocami miłości są radość, pokój i miłosierdzie. Miłość wymaga dobroci i upomnienia braterskiego; jest życzliwością; rodzi wzajemność; trwa bezinteresowna i hojna. Miłość jest przyjaźnią i komunią (1829).

Papież Jan XXIII swoją encyklikę o pokoju między narodami oparł na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności (Jan XXIII, 1981). Podobnie Jan Paweł II w swoich encyklikach (Jan Paweł II, 1996b) i w słowie do przedstawicieli ONZ (Jan Paweł II, 1995), mówiąc o prawach człowieka i narodów, podkreślił znaczenie następujących zasad: pokoju, solidarności, wolności i miłości.

Wymieniony tutaj zbiór zasad tworzy pewien system o bogatej treści religijnej i teologicznej oraz filozoficznej i uniwersalnej. System ten ma również aspekt uniwersalny, ogólnoludzki, jakby ponad kulturowy. Na tym fundamencie uniwersalnych wartości Jan Paweł II proponuje budowanie cywilizacji miłości. Z tych zasad wynikają prawa człowieka; prawa człowieka do rodziny i narodu; prawa narodów - przede wszystkim do ich istnienia; prawa do wolności,

tolerancji i poszanowania różnorodności. Te zasady dają podstawę do prowadzenia trwałego dialogu między ludźmi i między narodami oraz są fundamentem światopoglądu również ekologicznego.

Zakończenie

Na zakończenie przytaczamy wnioski do jakich doszli autorzy pracy *Przekraczanie granic* Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows i Jorgen Randers. W historii rodzaju ludzkiego wyróżnili oni trzy rewolucje: rolniczą, przemysłową i przetrwania. W rewolucji przetrwania wskazują oni na wartości, które wielu naukowców przyjmuje z pewnym wahaniem, a nawet cynizmem. Do tych wartości zaliczają oni (Meadows i inni, 1995):

- perspektywę rozwoju (wizjonerstwo), polegającą na tworzeniu nowych systemów rozwoju w dużej przestrzeni czasowej, przynajmniej kilkupokoleniowej;
- współdziałanie - dotyczy to nie tylko nieformalnej współpracy, ale przede wszystkim powszechnej - i to w skali zarówno lokalnej, jak i globalnej;
- prawdomówności - dotyczy wszystkich sfer życia i przekazu informacji dotyczącej środowiska społeczno-przyrodniczego oraz wszelkiej działalności ludzkiej;
- uczenie się - jest ono ujęte jako podstawa skutecznego działania, zgodnego z zasadami rewolucji przetrwania;
- ukochanie - co w języku tradycyjnym i religijnym nazywamy zasadą miłości.

Przyjmując powyższe zasady i wartości autorzy ci dochodzą do następującego spostrzeżenia: *Żyjąc w systemie, którego reguły, cele i strumienie informacji nakierowane są na pomniejszanie ludzkich wartości, trudno jest mówić o miłości, przyjaźni, szlachetności, zrozumieniu czy solidarności, bądź te cechy praktykować. Jednakże my próbujemy to robić i wzywamy was, byście próbowali również* (Meadows i inni, 1995).

Nauka, technika-technologia i sztuka przeniknięte wartościami wynikającymi z wartości absolutnych i uniwersalnych lub z systemów wartości opartych o religię tworzą kulturę lub cywilizację przyjazną człowiekowi i naturze. Nauki środowiskowe i idea zrównoważonego rozwoju oraz wspomniana cywilizacja miłości, zaproponowana w ostatecznym kształcie przez Jana Pawła II, jako **cywilizacja pokoju i życia** powinna być budowana z zachowaniem następujących zasad: pokoju, solidarności, sprawiedliwości, wolności, prawdy i miłości. Wymaga to zmiany paradygmatu rozwoju cywilizacyjnego i kulturowego ludzkości: z paradygmatu wojny i śmierci na paradygmat pokoju i życia.

¹²Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 15, 78, 388, 427-428, 481-482, 549-552.

Literatura

1. ADAMSKI F., Cywilizacja, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, TN KUL, Lublin 1979, s. 141-143.
2. BARTNIK C., *Dzieła zebrane, t. VI: Teologia kultury*, KUL, Lublin 1999.
3. BENEDYKT XVI, *Deus caritas est*, Libreria Editrice Vaticana, Watykan 2006.
4. BENEDYKT XVI, *Jezus z Nazaretu*, Libreria Editrice Vaticana, Watykan 2007.
5. DĘBOWSKI J., *Człowiek i świat. U podstaw humanizmu chrześcijańskiego*, WSP, Olsztyn 1995.
6. HERBUT J., Religia, w: *Leksykon filozofii klasycznej*, red. Herbuta J., TNKUL, Lublin 1997, s. 465-467.
7. JAN XXIII, *Pacem in terris*, w: *Encykliki*, PAX, Warszawa 1981, s. 95-157.
8. JAN PAWEŁ II, *Pokój z Bogiem Stwórcą - pokój z całym stworzeniem. Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju*, Watykan 1990.
9. JAN PAWEŁ II, 1995, *Od praw człowieka do praw narodów*, w: *L'Osservatore Romano* (Wydanie Polskie), No 14.
10. JAN PAWEŁ II, *Encykliki*, PAX, Warszawa 1981.
11. JAN PAWEŁ II, *Sollicitudo rei socialis*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, WAK, Kraków 1996a.
12. JAN PAWEŁ II, *Dives in misericordia*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. I, WAK, Kraków 1996b, s. 86-88.
13. JAN PAWEŁ II, *Veritatis splendor*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. I, WAK, Kraków 1996b.
14. JAN PAWEŁ II, *Redemptor hominis*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. I, WAK, Kraków 1996b, s. 5-6.
15. JAN PAWEŁ II, *Redemptoris missio*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. I, WAK, Kraków 1996b, s. 456-457.
16. JAN PAWEŁ II, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, WAK, Kraków 1996b.
17. JAWORSKI M. kard., *Wybór pism filozoficznych*, AUM, Episteme 28, Olecko 2003.
18. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum, Poznań 1994.
19. KIEPAS A., 2006, *Etyka jako czynnik ekorozwoju w nauce i technice*, w: *Problemy Ekorozwoju. Studia filozoficzno-socjologiczne*, Vol. 1, No 2, s. 77-86.
20. KOWALCZYK S., *Z refleksji nad człowiekiem. Człowiek-społeczność-wartość*, TNKUL, Lublin 1995.
21. KOZŁOWSKI S., *Problemy ekocywilizacyjnej przemiany w Polsce z perspektywy uniwersalizmu*, w: *Ziemia naszym domem*, red. Kuczyński J., Warszawa 1996, s. 69-99.
22. KRAKOWIAK J. L. (red.), *Ekologia ducha*, CUUW, PFŻ, BD, Warszawa 1999.
23. KRAKOWIAK J. L., DOŁĘGA J. M. (red.), *Hipoteza ekologii holistycznej*, CUUW i PFŻ, BD, Warszawa 1999.
24. KRĄPIEC M. A., *Dzieła t. XV: U podstaw rozumienia kultury*, RWKUL, Lublin 1991.
25. J. KRUCINA (red.), *Jana Pawła II, „Laborem exercens”*. *Powołany do pracy*, WAW, Wrocław 1983.
26. KUCZYŃSKI J., *Ogrodnicy świata. Wstęp do uniwersalizmu*, t. 1, CU UW i WSEiZ, Warszawa 1998.
27. KUCZYŃSKI J. (red.), *Ziemia naszym domem*, Biblioteka Dialogu, Warszawa 1996.
28. KUDEROWICZ Z., *Filozofia o szansach pokoju. Problemy wojny i pokoju w filozofii XX wieku*, WEiŚ, Białystok 1995.
29. LALANDE A., *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, PUF, Paris 1962, 199-200, 915-918.
30. *Leksykon filozofii klasycznej*, red. Herbut J., TNKUL, Lublin 1997.
31. MEADOWS D. H., MEADOWS D. L., RANDERS J., *Przekraczanie granic. Globalne załamanie czy bezpieczna przyszłość?*, CUUW i PTWKR, Warszawa 1995.
32. MICHNOWSKI L., *Jak żyć? Ekorozwój albo...*, WEiŚ, Białystok 1995.
33. MISIASZEK K., *Wychowanie do wiary*, w: *Autorytet prawdy – wychowanie dzieci i młodzieży*, red. Ryś M., WUKSW, Warszawa 2006, 105-120.
34. PAPUZIŃSKI A., *Świadomość ekologiczna a kultura*, w: *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, Akademia Bydgoska, Bydgoszcz 1999, s. 156-218;
35. PAPUZIŃSKI A., 2006, *Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie*, w: *Problemy Ekorozwoju. Studia filozoficzno-socjologiczne*, Vol. 1, No 2, s. 25-32.
36. PAPUZIŃSKI A. (red.), *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, WSP, Bydgoszcz 1999.
37. PAWEŁ VI, *Populorum progressio*, w: *Encykliki*, Watykan 1967, s. 227-281.
38. PELC J. (red.), *Znaczenie i prawda. Rozprawy semiotyczne*, WNPWN, Warszawa 1994.
39. PIWOWARSKI W., *Zasady społeczne w encyklice Jana Pawła II „Laborem exercens”*, w: *Jana Pawła II, „Laborem exercens”*. *Powołany do pracy*, red. Krucina J., WAW, Wrocław 1983, s. 83-105.
40. RYŚ M. (red.), *Autorytet prawdy – wychowanie dzieci i młodzieży*, WUKSW, Warszawa 2006.
41. SKOLIMOWSKI H., *Święte siedlisko człowieka*, CUUW, PFŻ, BD, Warszawa 1999.
42. SZOSTEK A., *Wokół godności, prawdy i miłości. Rozważania etyczne*, RWKUL, Lublin 1995, s. 160-178.